

Dragica Haramija

HIŠE V SLOVENSKIH OTROŠKIH IN MLADINSKIH BESEDILIH¹

Članek predstavlja tri vrste besedil iz otroške in mladinske književnosti, ki obravnavajo hiše: informativno literaturo (zlasti enciklopedije) o arhitekturi in gradbeništvu; leposlovno-informativno literaturo, ki skozi zgodbo in dodano razlago govori o bivališčih; literarna dela, ki glede na književno zvrst sodijo v poezijo, prozo in dramatiko. Hiše imajo v izvirnih slovenskih otroških in mladinskih besedilih (in ilustracijah) tri pomeni: obravnavane so kot književni prostori, obravnavane so v razmerju hiša – dom, ali pa so stavbe antropomorfnih literarnih liki. Zelo zanimiva je prav perspektiva obravnave tistih hiš, ki imajo vlogo glavnega književnega lika in hiša postane prvoosebna pripovedovalka. Hiša ni več predmet, temveč postane v svojem antropomorfnem položaju čuteče bitje.

The article presents three types of texts from children's and juvenile literature, dealing with houses: informative literature (especially encyclopaedias) on architecture and civil engineering; belletristic-informative literature, discussing dwellings through story and added explanation; literary works, which, regarding their literary genre, could be classified as poetry, prose and drama. Houses have three meanings in original Slovene children's literature (and illustration): they are treated as literary spaces, in the relation house – home, and lastly, they are also anthropomorphous literary characters. Very interesting is the treatment perspective of the houses, playing the role of the main literary heroes and turning into first person narrators. Such a house is no longer an object, but rather a sentient being in its anthropomorphous status.

*»Sem hiša. Pripovedujem o sebi, o ljudeh,
ki živijo v meni in o tistih, ki so me zgradili.«
(Dane Zajc: Hiša. 1990: 1)*

1 Uvod

Članek se osredinja na hiše v otroški in mladinski književnosti, pri čemer je poudarek na človeških bivalnih prostorih. Izhajamo torej iz teorije literarne vede, za pomoč pri pojasnitvi nekaterih pojmov je vključena delno tudi arhitektura kot edina tehnične umetnost.

¹ Avtorica je napisala prispevek v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Zgradbe so bile skozi zgodovino zelo različne, s stališča otroške in mladinske književnosti sta pomembna zlasti dva vidika:

- glede tehničnih možnosti: uporaba materialov, načini gradnje,
- glede na namembnost: javne, zasebne.

Pregled otroške in mladinske književnosti pokaže, da zgradbe, v okviru teh prebivališča, določajo književni prostor, veliko povedo tudi o književnem času in o literarnih likih, torej o tem, kdaj, kako, zakaj in kdo (je) stavbe uporablja(l) in jih gradi(l).

Arhitektura je po Jožetu Ramovšu »umetnost in veda o urejanju prostora za bivanje in sobivanje ljudi. Obsega urejanje širšega naselitvenega prostora v kraju (urbanizem), hiše ali stanovanja za bivanje družine, za delovne in druge človeške skupine in najožje intimnega prostora, ki ga uporablja človek kot posameznik. K temu sodi celotna oprema prostora (oblikovanje, dizajn) in povezave (infrastruktura).« (Ramovš <http://www.inst-antontrstenjaka.si/gerontologija/slovar/1454.html>)

Andrej Šmid (2010: 147–148) navaja kriterije za vrednotenje in opisovanje arhitekture skozi zgodovinska obdobja, kamor uvršča družbene razmere ob gradnji, intelektualne razmere ob gradnji, tehnične možnosti, likovni in estetski duh časa, urbanistično analizo lokacije, arhitektonsko analizo zgradbe, volumetrično analizo, analizo dekorativnih podrobnosti in analizo skale. Avtor začne pregled z antično arhitekturo in naniza značilnosti arhitekture v različnih umetnostnozgodovinskih obdobjih do sodobnosti (postmodernizem).

2 Metodologija

V prispevku nas zanimajo človeška bivališča, ki se pojavljajo v otroških in mladinskih informativnih, leposlovno-informativnih in leposlovnih delih. Pri slednjih so upoštevane književne zvrsti (poezija, proza, dramatika), v okviru proze tudi različne realistične prozne vrste in starost naslovnika. V književnosti za otroke in mlade, katerih glavni liki so ljudje, so prebivališča skoraj vedno vsaj omenjena, mestoma so tudi opisana; iskali smo takšna besedila, v katerih imajo prebivališča posebno mesto in niso zgolj književni prostori. Pri literarnih likih je velikokrat mogoče glede na njihova bivališča določiti tudi socialni status; vrste stavb so povezane s poklicem, ki ga lik opravlja; kažejo na različna obdobja človeške (pra)zgodovine, na človekov tehnološki napredek ob gradnji in rabo različnih materialov.

Omejitve

Raziskovanje smo zožili na slovenska otroška in mladinska informativna, informativno-literarna in literarna dela; in sicer so upoštevana dela, ki vsebujejo neko posebnost glede na človeška prebivališča. Ob pregledu se je pokazalo, da zlasti med informativnimi besedili količinsko prevladujejo prevedena besedila o svetovno pomembnih arhitekturnih dosežkih, ki so močno prepleteni z zgodovino, politično ureditvijo, verovanji, razvojem splošne kulture in ohranjenimi pisnimi viri, če ti obstajajo (prim. Robert Morkot *Stari Egipt in njegova kraljestva*, 2002, Michael Kerrigan *Stara Grčija*, 2002, Michael Kerrigan *Stari Rim in Rimsko cesarstvo*,

2002, Antony Mason *Amerika in predkolumbovske civilizacije*, 2002; zbirka *Zgodbe starega sveta*; zbirka *Atlas svetovne zgodovine*).

Iz obravnave so izločena besedila o živalskih bivališčih (npr. osat, gnezdo, duplina, rov, termitnjak, mravljišče), kakor so npr. obravnavana v informativno-literarni slikanici *Jaz živim tako, kako pa ti?* (2010) Norberta Gollucha.

Iz obravnave so izločene tudi živalske pravljice, čeprav je v nekaterih hiša zelo pomembna, prim. nekatera dela Svetlane Makarovič (*Kuna pospravlja*, 1973, *Ščeper in Mba*, 1997, *Sapramišja sreča*, 2008) ali pa *Zajčkova hišica* (2021) Anje štefan.

Zastavili smo si naslednja raziskovalna vprašanja:

- Kakšni tipi bivališč se pojavljajo v slovenski otroški in mladinski književnosti?
- Ali se vloga bivališč spreminja glede na književno zvrst in vrsto?
- Ali se vloga bivališč spreminja glede na starost naslovnika?
- Ali se bivališča, opisana v otroški in mladinski književnosti, razlikujejo glede na literarni čas?
- Ali se bivališča, opisana v otroški in mladinski književnosti, razlikujejo glede na literarni prostor?
- Ali se bivališča/stavbe, opisana v otroški in mladinski književnosti, razlikujejo glede na namembnost (javno, zasebno)?
- Kakšna je vloga bivališč v slovenski otroški in mladinski književnosti?

3 Analiza izbranih besedil

Ob pregledu knjig s tematiko hiš (širše stavb) se pokažejo tri vrste besedil:

- informativna besedila o hišah, zgodovini stavb ter razvoju arhitekture in gradbeništva,
- informativno-leposlovna besedila, ki skozi pripovedno zgodbo dodajajo realna dejstva,
- leposlovna besedila, ki sodijo v poezijo prozo in dramatiko in se med seboj razlikujejo glede na književno zvrst in vrsto, način upovedovanja ter starost naslovnika oz. bralca, ki mu je neko besedilo primarno namenjeno.

3.1 Informativna besedila o hišah (zgradbah)

V to skupino besedil za otroke in mladino sodijo enciklopedije in priročniki, ki predstavljajo arhitekturne pojme (prim. zgoraj že navedeni *Arhitekturni pojmovnik za mlade* (2010) Andreja Šmida), arhitekturo glede na namembnost (prim. Ivan Sedej *Sto najlepših cerkva na Slovenskem*, 1996), arhitekturo glede na čas nastanka (prim. Ludmila Hénková *Kako so bila zgrajena čudesa antičnega sveta*, 2020).

Kot primer je izbrana otroška enciklopedija *Zanimive zgodbe zgradb*, v kateri je navedeno, da je (Sekaninová 2018: 2): »arhitektura [je] vse, kar oblikuje naš prostor in kar nas v njem obdaja.« Avtorica v nadaljevanju navaja, da so to hiše, palače, cerkve, mostovi, stopnišča, stebri, ceste ipd. V nadaljevanju Sekaninová predstavlja zanimive/pomembne zgradbe z vsega sveta, ki so nastale v različnih obdobjih človeške zgodovine, tudi njihova namembnost je nadvse različna, prim. Eifflov stolp (Pariz), Hagia Sofia (Istanbul), Kolosej (Rim), Alhambra (Granada),

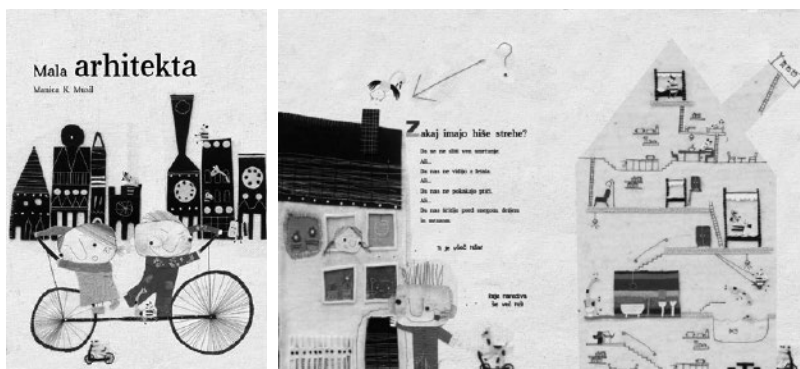
Partenon (Atene), Tadž Mahal (Agra), Kitajski zid, Golden gate (San Francisco), Machu Picchu (perujski Andi). Gre za otroško enciklopedijo, njena slabost je, da niso upoštevana obdobja človeške zgodovine ter celine (tudi države), kjer opisane stavbe stojijo. Morda bi bilo za informativni tip besedil bolj nazorno, če bi bile uporabljene fotografije stavb in ne ilustracije.

3.2 Informativno-leposlovna besedila o hišah (stavbah)

S stališča arhitekture in književnosti kot interdisciplinarne navezave med dvema umetnostima, se pojavljajo hibridna informativno-literarna dela, ki ob literarni zgodbi predstavljajo tudi dejstva o stavbah, gradnji, njihovi namembnosti ipd., in so namenjene otrokom. V tej skupini besedil velja izpostaviti slikanici *Kje pa ti živiš?* (2010) Žive Deu in Bare Kolenc in avtorsko slikanico Manice Klenovšek *Musil Mala arhitekta* (2011; šivana varianta rokopis) ter ilustrirano knjigo *Ljubo doma: zgodbe o bivališčih, pohištvu in gospodinjskih aparatih* (2019) Maše Ogrizek in Tanje Komadina.

V delu *Kje pa ti živiš?* je glavni literarni lik deček Nejc, ki zgradi hišico na drevesu, kar je povod za njegovo zanimanje za različne gradbene materiale, namembnost, oblikovanje in obnovo hiš. Očka mu npr. razloži, da so bile 'prahiše' izdelane iz naravnih materialov, iz vej v obliki šotorov, zemljanke, omenjen je tudi iglu; med sodobnimi hišami so izpostavljene individualne hiše (dvojček, vrstna hiša, vila), večstanovanjska hiša, blok, stolpnica (nebotičnik). Nekega večera se družina pogovarja o prostorih v hiši in o delih hiše. Nejc ob pogovoru z odraslimi spozna, da bo naredil 'prahišo', ki bo podobna šotoru, a se najprej loti načrta.

Mala arhitekta (prvi izid 2011; spodaj šivana slikanica, ki še ni izdana) Manice Klenovšek Musil je slikanica o petletnem Petru in triletni Ani, ki s kamenčki zidata mesto: postavita sedem hiš, kolesarsko stezo, šolo in vrtec, cerkev, mestni trg, park, reko in vetrno elektrarno, saj potrebujeta energijo, da bosta lahko zvečer prižgala luč in gledala knjige.

Slika 1: Mala arhitekta. Vir: Manica K. Musil: *Mala arhitekta* (rokopisno gradivo avtorice)

Drugi del besedila tvorijo vprašanja, ki imajo podane štiri odgovore, med katerimi je četrti pravilen, npr. »Kdo je arhitekt? Tisti, ki riše načrte.« (Musil, rokopis: 7)

Predhodni trije odgovori se navezujejo na druge poklice, izraženi so opisno (tisti, ki poje, peče torte, igra nogomet). V tem delu besedila so pojasnjeni različni pojmi in dejstva, povezana s stavbami: arhitekt (Slika 1), urbanist, hiše potrebujejo strehe, nebotičniki kot najvišje zgradbe, kolesarske steze, trg in park kot zunanja prostora v mestu, vetrna elektrarna.

Ljubo doma: zgodbe o bivališčih, pohištvu in gospodinjskih aparatih (2019) avtorice Maše Ogrizek in ilustratorke Tanje Komadina ima dvodelno zgradbo, temeljno besedilo, to je literarna zgodba o selitvi iz vasi v mesto (iz družinske hiše v blokovsko stanovanje), in drugi del, ki ga sestavljajo večinoma stripovske ilustracije z besedilom ali brez njega in pojasnjujejo predmetno stvarnost, omenjeno v zgodbah. Glavna lika sta sedemletna Polona in njen petletni brat Rok; pri spoznavanju novega mestnega okolja, kamor se družina preseli, jima pomaga Sovica, oživiljena plišasta igrača, ki jima razlaga nepoznane stvari. Pomembne besede so z večjo pisavo zapisane že v kazalu (hiša, stanovanje, miza, postelja, stranišče, omara, banja, hladilnik, pralni stroj, gramofon, pisalni stroj, štedilnik, šotor in hotel), v posameznih poglavjih so zapisane z velikimi tiskanimi črkami in so torej že z uporabljenjo tipografijo poudarjene. V posameznem poglavju so pomembne besede razložene, ob tem pa so navedene tudi sorodne besede, npr. v 1. poglavju so poleg hiše omenjene še druge vrste bivalnih zgradb (vila, stolpnica, nebotičnik, hišica na drevesu, pasja uta, prikolica) in zgodovinska periodizacija (prim. koliščarji, Emonci). V nekaterih poglavjih so poudarjene besede, ki so vezane na določen prostor (vse o kopalnicah, kopalniški opremi in razvoju higienskih prostorov skozi čas), ali na vrste pohištva (prim. miza: jedilna, lepotilna, pisalna, klubska, šolska) in gospodinjskih aparatov (prim. pralni stroj, štedilnik).

3.3 *Leposlovna besedila o hišah (stavbah)*

Bivališča kot pomemben del človekove kulture so omenjena v vseh književnih zvrsteh in vrstah. Večinoma gre le za omembe hiš (stavb) kot literarnih prostorov, v nekaterih primerih pa vrsta bivališča sporoča tudi o drugih okoliščinah človekovega bivanja.

3.3.1 *Poezija*

V poeziji je izbranih nekaj primerov, ki so zanimivi zlasti ob upoštevanju ilustracij, zato so nekatere tudi dodane. Na ilustracijah postanejo hiše antropomorfne, njihova pročelja spominjajo na človeške obraze, okna so kot oči, vhodna vrata so usta, strehe so kot pričeske, kar psihologija poimenuje pareidolija (zaznavanje vzorcev, kjer jih načeloma ni, npr. v oblakih najdemo obliko ovce ali v kamnu prepoznamo obliko človeškega obraza). V monografiji *Prvine likovne umetnosti* (1997) Milan Butina o dveh osnovnih pojavih zaznavanja: »asimilacija (prilagoditev) in kontrast: zaradi delovanja asimilacije doživimo fizikalno neenako razdelitev dražljajev kot homogeno.« (Butina 1997: 63) V nadaljevanju avtor poudari, da je za

prepoznavanje stvari obris najpomembnejše izhodišče /.../. Mejo med figuro in ozadjem, ki je pravzaprav skupna obema, doživimo kot del figure, ozadje pa se za figuro nadaljuje in nima meje. Izstopanje figure je še bolj izrazito, če ima za opazovalca kak pomen, smisel, posebno

če se mu zdi, da predstavlja resničen predmet. /.../ Po pravilih dobre figure lahko iz nekaj navidezno nesmiselnih potez rekonstruiramo smiselno podobo obraza. (Butina 1997: 66, 72)

V poeziji so hiše največkrat predstavljene kot zasebni bivalni prostori, ki pomenijo domačnost in toplino; v tovrstni poeziji postane hiša lirski subjekt in je personificirana.

Dane Zajc: *H (Hiša)*. V: *Hiša sanja*, 2004: 38.

Kadar hiša zaspi,
se pokrije s streho,
da ji ne dežuje v oči.
Da se ji utrinki z neba
ne smetijo v usta,
če v spanju z okni zija.

Hiša sanja /.../

Takrat spi nemirno in loputa z vrati.
Včasih sanja dolge hišaste pripovedke.
Takrat spi dolgo in zjutraj noče vstati.
/.../

Kadar hiša spi, diha
z zavesami.
Napenja jih v prepihu, zelo rahlo, zelo tiho.

Hiša (Slika 2) je v Zajčevi pesmi predstavljena kot oseba, ki spi, se pokrije, sanja, diha. Uporabljeni glagoli niso atributi stavbe, temveč človeka. Na prvih dveh ilustracijah je izrazito podobna človeški figuri (lica, trepalnice, pričeska, okončine), na tretji sliki njena podoba spominja na človeški obraz. Gre za isto pesem v treh različnih upodobitvah (prva in druga Stepančič, tretja Skočir).

Slika 2: Hiša Daneta Zajca

2-1, 2-2: Damjan Stepančič: naslovnica in *H (Hiša)*, str. 39. V: Dane Zajc: *Hiša sanja* (2004); 2-3: Rudi Skočir: *Hiša*. V: Dane Zajc: *Vrata*. Ljubljana: Prešernova družba, 2003 (Sedmerica velikih). 41.

Tudi v pesmi Miroslava Košute hiša oživi, ima noge, poskočno hodi, na ilustraciji ima prav zanimiv obraz z velikimi zobmi in očmi (okni), brčicami (balkonom) in pričesko (dvokapnico).

Naveličala se je hiša stati v mestu
na mestu,
pa je pognala nogé
in zdaj gre.

Nam, ki v njej živimo, je v veselje,
kako odločno,
poskočno
jo maha na podeželje.

Kaj pa cestni znaki in semafori?
Mežikajo in se smejiyo ko nori.

Slika 3: Marjan Manček: Hiša gre iz mesta. V: Miroslav Košuta: *Strašnice*.
Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002 (Zbirka Deteljica). 49.

Podobnih pesmi, ki sodijo v otroško književnost, je še nekaj, npr. **Kako potuje hiša Neže Maurer** (objavljeno v zbirki *Velik sončen dan*, 2013: 58), v kateri se hiša premika, čaka na avtobus, z njo čaka tudi drevo, megla se jima hahlja, vendar avtorica pesem zaključi stvarno: »hišo in zlato drevo / so odnesli v mesto ljudje / v svojih očeh.« **Feri Lainšček** v pesmi **Moja hiša** (objavljeno v zbirki *Ne*, 2018: 56) vzpostavlja razmerje med hišo in domom: »Ni res, da le sanjam in čakam. / Sezidal nevidno sem hišo. / Tu vse je tako, kot sem želel. / Za goste napravil sem nišo.« Pri pesniku ne gre več za zidano hišo, temveč za hišo kot metaforo sprejemanja, ljubečega odnosa in zaupnosti. Vse navedene pesmi govorijo o hiši kot zasebnem prostoru, prav zato je zanimiva pesem **Šola v nedeljo Bine Štampe Žmavc** (objavljena v zbirki *Čaroznanke*, 1990: 26), kjer »Šola v nedeljo uči se le zase, / le zase kuha juho in klobase, / sama sebe povabi na čaj / in sama se vpiše v plavalni tečaj.« Šola je predstavljena antropomorfno, saj z glagoli, da uživa v tišini, se uči, kuha in počiva, zato da je v ponedeljek spočita za učence, poudarja namen javne zgradbe. V pesmi hiša (šola) ni več simbol bivanja, temveč prevzame vlogo odrasle osebe, ki ob nedeljah poskrbi zase, da lahko med tednom skrbi za učence.

3.2 Proza

V pravljicah so pogosto omenjena različna bivališča, ki hkrati kažejo na družbeni red in hierarhijo. V slovenskih ljudskih pravljicah so najpogostejše omenjene bajte (kot najemna bivališča), hišice, razkošne hiše (vile) in gradovi, ki že same po sebi kažejo na finančno zmožnost prebivalcev.

V nekaterih književnih vrstah, zlasti v pravljicah, postane hiša neke vrste simbol izrazito negativnega (celo strašljivega) ali izrazito pozitivnega tipiziranega prostora.

V istrski ljudski pravljici **Začarana hišica** (1994), ki jo je priredil Marjan Tomšič, je z zapuščeno hišo povezano občutenje strašljivega.

Na vrhu hriba je stala lepa, velika hiša, ki pa je bila prazna, nihče ni živel v njej. Pravili so, da straši. Vsakdo, ki si je drznil v tej hiši preživeti noč, je bil drugo jutro mrtev. Ta hiša je stala na samem, v njej je kar mrgolelo pajkov, škorpionov in netopirjev, ki so letali po praznih sobah, čim se je zmračilo. (Tomšič 1994: 19)

Tinče Brgudov, ki si je upal v to srhljivo hišo in je s tem premagal strah, je na koncu obogatel.

Primer izrazito pozitivne podobe prostora je npr. najti v nekaterih delih **Ele Peroci**; najrazličnejše hiše v njeni kratki fantastični zgodbi *Pravljice žive v velikem starem mestu*, kjer gre za medbesedilne in ilustrativne navezave na znane pravljice, ki jih odkriva deček Vid (hiša rdeče Kapice, Pepelke, Sneguljčice ...). Ali npr. v *Muci Copatarici* v opisu urejene Male vasi (Slika 4).

V Mali vasi so majhne hiše
in v vsaki hiši so otroci. V
pisanih srajčkih so in obuti
v rdeče in modre copatke.
Vse hiše v vasi so bele, vse
strehe na hišah so rdeče, vsa
okna imajo zelene naoknice,
dvorišča so pometena in
cesta je gladka. Vse je v
najlepšem redu, le otroci so
neredni. (Peroci 2022: 29)

Slika 4: Mala vas v Muci Copatarici. Vir: Anka Gošnik Godec Muca Copatarica iz zbirke *Med pravljice* Ele Peroci (2022: 28).

Tudi hišica muce Copatarice je bela z rdečo streho, na oknih pa ima polno rož; ker je hišica otrokom po videzu domača, se Copatarice ne bojijo. Muca Copatarica s svojo človeško držo (hodi po zadnjih nogah, je oblečena) simbolizira odraslega, ki nevsiljivo vzgaja otroke, saj jim sporoča, da je temeljni red pomemben.

Opozoriti velja na dve zbirki **kratkih fantastičnih zgodb z oživiljeno igračo**, ki živi pri svojem lastniku. Pri učitelju živi Piki **Kajetana Koviča** (2009: 5), ki »je medved. Piki ne stanuje v gozdu, ne v živalskem vrtu, ne v cirkusu, ne v trgovini. Piki stanuje v bloku, v četrtem nadstropju, na polici za igrače.« V delu so na več mestih omenjeni tudi drugi realni stanovanjski prostori (hodnik, kopalnica, balkon, kuhinja, dnevna soba), kjer se zgodbe odvijajo. Podobno je realni prostor podan v delih o pošasti Mici **Majde Koren**. Mici živi pri Šimnu; najprej so omenjeni le stanovanjski prostori (npr. kopalnica, Šimnova soba), pozneje pa hodi Mici tudi v šolo in so posledično opisani tudi javni prostori.

Dvojnost negativnega (Zemlja) in pozitivnega (Mars) v ravnanju prebivalcev je prikazana v natančnem opisu domovanja Miša, Maša in Šaša v **fantastični pripovedi Vida Pečjaka *Drežček in trije Marsovčki*** (prvi izid 1961). Drežček si ob obisku Marsa ogleda dom svojih prijateljev:

V hiši – steklenici je bilo 53 sob, od teh so jih več kot polovico imeli otroci. Marsovčki so mu pokazali igralnico, čitalnico, ležalnico, počivalnico, telovadnico, sprehajalnico, smejalnico, direndajnico, pripovedovalnico pravljic in opazovalnico zvezd. Sobe so bile okrogle in nanižane druga nad drugo. Stene so bile prozorne, toda samo z notranje strani. Zato od zunaj ni

bilo mogoče videti v sobo. Na stropih ni bilo luči. Maš je Drejčku razložil, da ponoči stropi žarijo. Hiša ni imela stopnic. Namesto njih so se vili strmi predori, skozi katere so se premikali stoli. /.../ V pripovedovalnici pravljic so bila tla posuta s cveticami. (Pečjak 2003: 96–97)

Natančnost, s katero je Pečjak opisal marsovski dom, nakazuje na skrben in ljubeč odnos do otrok. To avtor poudari tudi ob tem, ko Marsovkci Drejčku povedo, da ima Mars dve luni – na eni so tovarne, druga pa je spremenjena v otroško igrišče.

Hiša lahko postane tudi metafora za ljubezen, kakor npr. v delu **Ide Mlakar Črnič** *Ko hiše zaplešejo* (2019), v kateri ljubezniva vila predstavlja njeno prijazno stanovalko, upokojeno cvetličarko, v belem stolpiču pa živi jezljiv profesor francoščine.

V neki ulici v starem delu mesta, si stojita nasproti dve hiši. Na eni strani stoji ljubezniva vila z lepim balkonom in z vedno zastrtimi okni. Čeprav šteje že krepko čez sto let, ni človeka, ki se ne bi z občudovanjem ozrl po njej. Nasproti nje stoji v vrsti imenitnih hiš bel stolpič. Kot gizdav gospod je, ki se je pravkar namenil na sprehod, a se mu sploh ne da premakniti z mesta. (Mlakar Črnič 2019: 4–5)

Prestop v fantastični svet se zgodi, ko stolpiču »njegovo kamnito srce začne živo in toplo utripati« (Mlakar Črnič 2019: 12), stara vila pa »spogledljivo pripne polkna in se ozre k nebu« (Mlakar Črnič 2019: 16), nato zaplešeta. Morda se bosta stanovalca iz plešočih hiš vendarle našla.

Kratka realistična zgodba Ele Peroci *Stara hiša št. 3* je zgrajena s klimaksom, saj se dejanje, kakor je to bolj značilno za pravljичni svet, trikrat ponovi in se hkrati stopnjuje. V neimenovanem mestu so se odrasli namreč odločili, da bodo podrli vse stare hiše in zgradili nove, za podiranje je bila določena tudi hiša v Rumeni ulici. Toda ko so se delavci pripeljali do hiše, ki naj bi bila predvidena za rušenje, so v njej opazili otroke in mačko. Otroci so pred tem hišo naselili, vanjo prinesli drobnarije, s katerimi so izpraznjene prostore okrasili, v cvetlične lončke so posejali rože, uredili vrt pred hišo in s svojo zagnanostjo hišo oživili: »Otroci v stari hiši so posedli v kuhinji okoli mačke in se pogovarjali o najlepših rečeh.« (Peroci 2022: 60) Delavci so prišli na rušenje še dvakrat, a hiša je bila vsakič še lepša in še bolj urejena, zato so na gradbenem oddelku mestnega urada sklenili, da hiše na Rumeni ulici 3 ne bodo podrli. Otroci (seznam 'stanovalcev'), mačka, rastline (hiša se je z rožami pomladila, str. 62) in dim (toplina) postanejo znaki za dom in domačnost, čeprav to v besedilu ni implicitno omenjeno.

Glavni lik v avtorski slikanici **Mojce Osojnik** *Hiša, ki bi rada imela sonce* (2001) je mala hiša, ki stoji v velikem mestu čisto sama. V svoji zapuščenosti si krajša čas s prisluškovanjem ljudem, pri čemer jo nadvse zanima, kakšno je sonce, o katerem je veliko slišala, nikoli pa ga še ni videla. Skozi občutenja, lastna ljudem, je predstavljeno hišino razpoloženje, ki ga izraža z notranjimi monologi – najprej je žalostna, da bi se kar sesula sama vase, nato je ob obnovi vznemirjena in si je všeč. Hiša si metaforične pomene (prim. rumeno sonce, zlato sonce) predstavlja dobesedno, kar je razvidno iz besedila in ilustracij; sonce primerja z nečim, kar pozna (prim. mora imeti krila, če je na nebu; sveti kot žarnica; morda je kosmato, ker je vroče); začne dvomiti, da je eno samo, zato si želi, da bi tudi ona imela svoje sonce. In ga dobi – ljubečo družino, ker »hiše pač niso na svetu, da bi živele same« (Osojnik 2001: 32).

Leteča hišica (2004, prvi izid 1981) **Daneta Zajca** je kratka fantastična zgodba o hiši, ki se je dolgočasila med sivimi hišami, zato je neko noč z vsemi prebivalci vred poletela nad sivim mestom do pokrajine, »kjer so doma drevesa in rože in kjer ne stanuje še nobena hiša« (Zajc 2004: 88). Hiša je bila utrujena od letenja, zato je zaspala; otroci pa so se zbudili in nabrali drevesca in sadike rož, ker so se bali, da se bodo spet zbudili v mestu brez zelenja. Ko je hišica poletela nazaj proti mestu, so otroci metali na mesto zelene sadike in »hiša (se) spet nastani v svoji ulici in na svoji številki. /.../ Zdaj v mestu ne prebivajo samo hiše, ampak rase tudi drevje, ki je zeleno, hiše niso več sive in hišaste, ampak so vesele in prijetne, in tudi sonce se ustavlja nad hišami vsak dan /.../« (Zajc 2004: 89)

Hiša iz besed (2014) **Patricije Peršolja** je kratka realistična zgodba o deklici, ki si je že od nekdaj želela svojo »preprosto hišo s srcem« (Peršolja 2014: 7). Ilustracije za slikanico je prispeval Silvan Omerzu, ki je najpomembnejši del besedila vpletel v ilustracije kot intraikonično besedilo. Pomembna je tudi tipografija: linearna zgodba je zapisana s tiskanimi črkami (mestoma gre za povečan tisk), intraikonično besedilo je zapisano kot rokopis (tiskane in pisane črke; pomembna je tudi izbira barve pisave). Neimenovana prvoosebna pripovedovalka naredi hišo iz papirja, a se strga, nato hišo iz kart, ki se kmalu podre. Dedek in babica ji povesta, da tudi travniške cvetlice niso trpežen material; porušila se je tudi hiša tete Alde, čeprav je bila iz opeke, ona pa je čutila, kakor da bi ji nekdo iztrgal srce. Zato se je deklica odločila, da bo naredila hišo iz besed, ki jih bo slišala; v besedilu je uporabljenih veliko stalnih besednih zvez. Bogati ljudje so govorili trde besede (prim. moč, denar oblast), spet drugi so govorili o zdravju ali solati, tretji povsem nepomembne (prim. o gneči na pošti). Besede bogatih so se ji zdele zelo pomembne, a ko je zgradila hišo iz teh besed, so bile njene sobe »hladne, temačne in prav nič ljubeznive« (Peršolja 2014: 20). Deklica je to hišo praznih besed podrla in začela iskati ljubeznive besede (kot npr. rad te imam, lepo te je videti, hvala, objem). Manjkala je »le še ena beseda; nikjer je nisem našla, zato moja hiša ni imela vrat. Še dobro, da je nekega jutra vanjo vstopil Tomaž in presenečeno vzkliknil: »ČAROBNO«. Tako je moja hiša dobila vrata. In srce.« (Peršolja 2014: 24–25)

Hiša (1990) **Daneta Zajca** z ilustracijami Matjaža Schmidta je pripoved o namembnosti zgradb in zgodovini arhitekture. Prvoosebna pripovedovalka Hiša že v uvodu pove: »Podobna sem jim. Pravzaprav sem takšna, kot je človek, ki gospodari po meni. Sem kot telo. Človek je življenje v meni. Sem človekov značaj, namreč značaj tistega, ki v meni spi, jé, bere, kuha, izdeluje reči, se veseli, žalosti.« (Zajc 1990: 2) Hiša opiše svoje razpoloženje z okni – kakor da so okna njene oči in v njih se zrcali njena duša – okna žarijo, kadar so vesela, ob zadovoljstvu so okna zastrta, zjutraj so okna zaspala, včasih so žalostna. Hiša je prav posebej žalostna, če jo zapustijo njeni prebivalci, ker »kar stojim tam in počasi propadam« (Zajc 1990:4). Hiša rada živi v zgodbah in pravljicah, včasih v njej živijo tudi strahovi; vesela je, kadar v njej živi ljubeča družina, rada ima zvoke novorojencev in igrač. Avtor ob prebivališčih omenja tudi hiše, ki imajo posebno namembnost, npr. mlin, zidanica, tovarna, zapor, gledališče, galerija, šola. Tudi tem prostorom dajejo vzdušje ljudje. Navedeni so različni gradbeni materiali, iz katerih so bile hiše od nekdaj zgrajene, les, kamen, ilovica, šibje, slama, kože. V zadnjem delu predstavi Hiša zgodovino hiš. Najprej so nastale kot zavetje iz vej, kamnov ali snega; omenja graditelje prvih

mest, obzidij, preročišč, templjev, cerkva v različnih slogih. Hiša pripoveduje o vonjih, o svetlobi in sencah, o pokrajinah, ki jih ljudje pozidajo. Mestoma Hiša nagovori mladega bralca in mu poda razlago o tem, kdaj hiša postane dom.

Kadar ima hiša pravo srce, ji pravite dom: domov se vračate po moč, ki prihaja iz mojega srca. Po besede, ki jih hočete slišati, če ste si potolkli kolena, po zaupanje, če ste ga izgubili v kakšni hiši, ki ni bila prijazna z vami. /.../ Takšna sem, ko me tisti, ki me gradi, sprejme v svoje srce in mu od tam pripovedujem o hiši s srcem. (Zajc 1990: 20)

Hiša pravi: »Sem veliko različnih hiš.« (Zajc 1990: 12)

Zgodovinska realistična proza je tisti del otroške in mladinske književnosti, ki s stavbno kulturo velikokrat predstavlja okvir književnega časa in prostora. Primer takšnega besedila je serija **Zgodbe s konca kamene dobe** (dela so izšla od 2016 do 2021) pisatelja **Sebastijana Preglja** z ilustracijami Jureta Engelsbergerja. Serija po tipologiji ustreza skupini besedil, ki upovedujejo zgodovinsko resničnost (fakt) ter izmišljene literarne osebe in dogodke (fikcija). Dogajalni čas je postavljen v obdobje mlajše kamene dobe (v zgodbah so upoštevana spoznanja zgodovinske in arheološke stroke), temeljni književni prostor je Ljubljansko barje in z njim povezana kultura kolišč. Pregelj je v seriji v poljudni obliki uporabil (primarne) zgodovinske vire, ti so ob koncu vsake knjige tudi navedeni; vsi deli serije vsebujejo na koncu razdelek s stvarnimi podatki. Koliščarji niso zapustili pisnih virov, zato je toliko pomembnejša rekonstrukcija njihovega življenja na podlagi najdb (ostalin), ki so se do danes večinoma ohranile v močvirjih: ostanki lesenih hiš, uporabnih predmetov, orodij, oblačil ipd. (prim. Velušček 2010). O koliščarski kulturi je v mladinskem slovstvu pred tem že pisal **Janez Jalen** v trilogiji **Bobri** (1942–43). Čas priseljevanja Slovanov in bivanjska kultura ob tem sta opisana v romanu **Frana Saleškega Finžgarja Pod svobodnim soncem** (1912) in v peteroknjižju **Igorja Karlovška Ognjeno pleme** (dela so izšla od 2019 do 2021), v slednjem najprej kot nomadske naselbine (tabori), opisani so kraji, skozi katere vodi pot peterico protagonistov (prim. Konstantinopel, Solun, severna Grčija, Albanija), šele v zadnjem delu se nakazuje ustaljeno življenje na sotočju Save Bohinjke in Save Dolinke.

V sodobni mladinski prozi izstopata dva **realistična socialno-psihološka romana**, in sicer *Sanje o belem štrpedu* Marjane Moškrič in *Sončnica* Vinka Möderndorferja.

V romanu **Marjane Moškrič Sanje o belem štrpedu** (2015) je vpletena (naslovna) pripoved o belem in črnem štrpedu: o upanju in pravičnosti ter krivici in zlu, o čemer pripovedujejo trije prvoosebni pripovedovalci, Šona (Sonja), njen fant Olmo in prijatelj Sine (Siniša). Zgodba izpostavlja njihova osebna doživetja, ki pa so hkrati močno povezana z družbenim dogajanjem. Roman skozi opise dveh prostorov, ki se nahajata v istem mestu, to sta Cona in Zeleni gaj, odpira perečo temo razslojevanja družbe, socialne neenakosti, celo izključenost in izgubo temeljnih pravic prebivalcev Cone. Zeleni gaj ima vse (odlične šole, kulturne ustanove, športne objekte, druge javne zgradbe), Cona pa zmeraj manj, na koncu zaprejo še knjižnico kot pomembno središče znanja. Cona postaja vedno bolj siva, umazana, njeni prebivalci živijo v pomanjkanju osnovnih dobrin. V Zelenem gaju se bohotijo velike hiše, zvečer so bogato razsvetljene, pred njimi stojijo dragi avtomobili, prebivalci se oblačijo v prestižne blagovne znamke. Ob navedenih atributih bogastva izstopa

prav opis bogatih hiš, v katerih pa je malo ljubezni, v naselju vladajo odtujenost, nadutost in nepristni, izumetničeni in hladni odnosi, ki so samo na prvi pogled prijateljski in prisrčni.

Roman **Vinka Möderndorferja *Sončnica*** (2021) ima dva petnajstletna prvoosebna pripovedovalca, Voranca in Ajdo, ki sta sošolca, soseda in najboljša prijatelja. V ulici, kjer živita, stoji stara, zapuščena, na pol podrta vila, ki v njej zbuja strah. Ajda opiše hišo:

Hiša se mi zdi kot ogromen obraz. Ja. Z velikimi usti, ki so zelo odprta. Kar grozljivo odprta. Usta imajo tudi zobe, ki so v resnici polomljena rešetkasta vrtna vrata. Ena stranica železnih vrat visi postrani, na mnogih delih ji manjkajo železne palice. Železna vrata so lepo oblikovana. No, nekoč so bila. /.../ hiša ima tudi oči. Zgoraj, nad verando, ki je kot nekakšna odebeljena zambijska ustnica, je dvoje oken. Razbitih seveda. Slepe oči vampirskega obraza. In kosmat je tudi obraz. Poraščen z gnijočimi in rjavečimi listi nekakšnih rastlin, ovijalk, ki se plazijo po razpadajočem ometu. (Möderndorfer 2021: 68–69)

V vilo se vseli starejša ženska, klošarka, ki jima pove, da jo je hiša našla; tudi ona v njej najprej zbuja strah. Povabi ju na čaj in takrat se vse spremeni: njun odnos do Sončnice (nadeneta ji to ime, ker nosi sončnico, zataknjeno za klobuk), do brezdomcev na sploh, in do stare hiše. Sončnica je uredila zgradbo, kolikor jo je lahko; naredila je nekakšno galerijo. Voranc ugotovi: »Hiša je bila živa. Sončnica ji je vrnila življenje.« (Möderndorfer 2021: 236)

Še večja razlika nastopi ob opisih nove škatlaste steklene hiše, v kateri živi Ajda; zasnoval jo je njen oče, na to je posebej ponosen. Voranc primerja Sončničino galerijo in toplino stare vile z Ajdinim steklenim sterilnim domom.

Šele zdaj sem opazil, kako so slike, ki visijo vsenaokrog po stenah, brez življenja. Vse so blede in bele in se zelo lepo ujemajo z belim pohištvom in z belimi usnjenimi sedežnimi garniturami. Čisto nekaj drugega kot zabavne fotografije, izrezane iz različnih časopisov in revij, ki v naslikanih okvirjih visijo v Sončničinem Lovru puvru buvru. (Möderndorfer 2021: 204)

Ajdin notranji monolog prikaže še eno možnost ukvarjanja s hišami, in sicer kdaj je hiša le bivališče in kdaj dom: »Preden sem zaprla vrata našega doma, ki že dolgo ni bil več naš *dom*, sem zagledala gospoda s starim psom. /.../ *Ta dva se imata res rada*, sem pomislila.« (Möderndorfer 2021: 214) V stari vili, ki jo naseli Sončnica, se najstnika počutita varna, za razliko od Vorančevega (z mamom imata ljubeč odnos, a je med njima senca očetove smrti) in Ajdinega doma, ki kljub navidezni imenitnosti razpada, saj se oče odseli k drugi ženski, hišo prodajo. Ajdin oče je pred tem dosegel, da so staro vilo (zaradi varnosti) porušili, Sončnici so vzeli dom, kmalu je umrla. Prav Sončnica je Vorancu in Ajdi razkrila, kaj je dom: »A vesta, zakaj imam tako sončen obraz? /.../ Ker sem se končno vrnila domov. /.../ A vesta v čem je skrivnost doma? Dom te vedno najde. Ti misliš, da si ga našel, o, pa ni tako! On te najde.« (Möderndorfer 2021: 73–74) In ob koncu romana, ko razpade Ajdina družina, ko ni več stare vile, ko se razpusti prijateljstvo med Vorncem in Ajdo, slednja ugotovi: »V resnici je brezdomec vsak, ki ga nima nihče rad.« (Möderndorfer 2021: 267)

3.3 Dramatika

Prav posebno mesto med dramskimi besedili ima lutkovna igra **Hiša** (1981: 171–198) **Alenke Goljevšček**, ki je objavljena v zbirki *Čudežni kamen*. Hiša je glavni dramski lik, že v prvi didaskaliji je omenjeno, da je lesena; pripovedovalec, ki povezuje zgodbo, pa hišo natančno opiše:

Nekoč je živela stara, stara hiša. Spokojno in srečno ji je tekel čas. /.../ Ko se je prvi jutranji svit spotaknil obnjo, se je zbudila, odprla oči, zazehala ... /.../ Opoldne je na njeno streho sedlo sonce, da si počije na svoji dolgi poti čez nebo. Ali pa je bil dan ves solzen od dežja. Takrat se hiša je umaknila vase in se počutila kot doma; premišljevala je in dremala. Včasih je privihral k njej veter na obisk; pa sta klepetala celo uro. /.../ In včasih je priklicala spomine, otožnost mehka legla je v srce. /.../ In tako stari dobri hiši nikoli ni bilo dolgčas. Čeprav so jo ljudje že davno zapustili, ni bila osamljena. Imela je sosedov in prijateljev in stanovalcev nič koliko. In z vsemi se je dobro razumela. Bila je v resnici zelo srečna hiša. (Goljevšček 1981: 173)

Hiša je imela veliko prebivalcev, miši, pajka, stonogo, mačko; vse svoje prebivalce je imela zelo rada, dajala jim je zavetje, bila je njihov dom. Nekega dne je vase spustila lesne črve, saj je bila zelo zaupljiva in ni pričakovala, da jo bodo začeli razjedati, kar jo je zelo bolelo. Vse živali so ji pomagale, poklicale so detla, ki je lesne črve pregnal, tako so jo rešile bolečin in jo ozdravile. Hiša kot dramski lik se vsem zahvali in ko v sklepnem prizoru pojejo pesem o njej, se (zapis v zadnji didaskaliji) »v ozadju Hiša dobrodušno hahlja« (Goljevšček 1981: 198).

4 Sklep

V slovenski otroški in mladinski književnosti se kot književni prostor pojavljajo različne hiše: javni prostori in zasebna bivališča. Med javnimi prostori so večkrat omenjene šole, bolnišnice, gledališča, vendar gre večinoma za dogajalne prostore, ki niso natančno opisani. Pri zasebnih bivališčih je iz vrste bivališč mogoče vsaj delno prepoznati čas dogajanja: npr. kolišča na Barju, srednjeveške gradove in z obzidjem utrjena mesta, na podeželju velike kmetije s premožnimi prebivalci in skromne bajtarske koče. V sodobnem času so pogosto omenjena stanovanja v bloku ali stolpnici in mestne (tudi meščanske) hiše.

Glede na književno zvrst in vrsto imajo hiše dvojni pomen: ali so le omenjene kot književni prostori, v poeziji, fantastični in fantazijski prozi ter v dramatici pa imajo mestoma pripisane človeške attribute: govorijo, razmišljajo, čustvujejo.

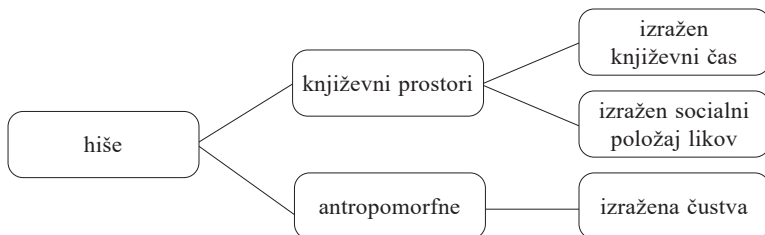
Opazna je različna vloga bivališč glede na starost naslovnika, ta se namreč spreminja (ob upoštevanju književne vrste): v otroški književnosti gre največkrat za hišo kot prostor bivanja in igre (zasebni prostor), pa tudi kot prostor učenja in spoznavanja nečesa novega (javni prostor); v mladinski književnosti, zlasti v realističnih romanih, pa vrsta prebivališča veliko pove o socialnih okoliščinah prebivalcev, izraženi sta dvojnost revščina – bogastvo, toplina doma – odsotnost varnosti.

Hiše (Slika 5) imajo v izvirnih slovenskih otroških in mladinskih besedilih (in ilustracijah) dva pomena:

(1) Najpogosteje so obravnavane kot književni prostori, pri čemer različne vrste stavb izražajo ob književnem prostoru pogosto tudi književni čas ter navade ljudi, ki v stavbah živijo (prim. grad, družinska hiša, stolpnica). Stavbe kažejo na

socialni položaj posameznikov (npr. nekdo živi v revni koči, drugi v gradu, tretji v razkošnem sodobnem stanovanju).

(2) Antropomorfni položaj stavb oz. hiš, ki niso več le prostori, temveč je v tovrstnih besedilih izražena dvojnost v razmerju hiša – dom, posledično čustev hiše (npr. strah, veselje, zaskrbljenost ipd.) in izražanje njenih misli, ki so zlasti povezane s prebivalci glede na namembnost stavbe (npr. bolnišnica, zapor, šola, bivalni prostor).

Slika 5: Pomen hiš v otroški in mladinski književnosti

Viri

Živa Deu in Bara Kolenc, 2010: *Kje pa ti živiš?* Ilustriral Damijan Stepančič. Ljubljana: Rokus Klett.

Alenka Goljevšček, 1981: *Čudežni kamen*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Janez Jalen, 1978: Bobri (3. zvezki). Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Zlata knjiga).

Igor Karlovšek, 2019: *Pobeg*. Dob: Miš založba (Zbirka Ognjeno pleme 1).

Manica Klenovšek Musil, rokopisno gradivo: *Mala arhitekta*.

Majda Koren, 2019: *Mala pošast Mici*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Deteljica).

Miroslav Košuta, 2002: *Strašnice*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Deteljica).

Kajetan Kovič, 2022: *Moj prijatelj Piki Jakob*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Deteljica).

Neža Maurer, 2013: *Velik sončen dan*. Ilustrirala Alenka Sottler. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Sončnica).

Ida Mlakar Črnič, 2019: *Ko hiše zaplešejo*. Ilustrirala Dunja Jogan. Hlebce: Založba Zala.

Marjana Moškrič, 2015: *Sanje o belem štrpedu*. Murska Sobota: Franc-Franc.

Vinko Möderndorfer, 2021: *Sončnica*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Odisej).

Maša Ogrizek, 2019: *Ljubo doma: zgodbe o bivališčih, pohištvu in gospodinjskih aparatih*. Ilustrirala Tanja Komadina. Trst: ZTT = EST.

Mojce Osojnik, 2001: *Hiša, ki bi rada imela sonce*. Ilustrirala Mojca Osojnik. Ljubljana: Mladinska knjiga (Velike slikanice).

Vid Pečjak, 2003: *Drežček in trije Marsovčki*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Moja knjižnica).

Ela Peroci, 1973: *Stara hiša št.3*. Ilustrirala Lidija Osterc. Ljubljana: Mladinska knjiga (Velike slikanice).

Ela Peroci, 2022: *Med pravljice*. Različni ilustratorji. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Patricija Peršolja, 2014: *Hiša iz besed*. Ilustriral Silvan Omerzu. Maribor: Založba Pivec.

Sebastijan Pregelj, 2016: *Deček Brin na domačem kolišču*. Dob: Miš založba (Zgodbe s konca kamene dobe 1).

Fran Saleški Finžgar, 2012: *Pod svobodnim soncem*. Ljubljana: DZS

Bina Štampe Žmavc, 1990: *Čaroznanke*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Pisanice).

Marjan Tomšič (prir.), 1994: *Začarana hiša*. Ilustrirala Silva Karim. Koper: Lipa.

Dane Zajc, 1990: *Hiša*. Ilustriral Matjaž Schmidt. Ljubljana: Domus.

Dane Zajc, 2004: *Hiša sanja*. Ilustriral Damijan Stepančič. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004 (Zbirka Sončnica).

Dane Zajc, 2004a: *Vrata*. Ilustriral Rudi Skočir. Ljubljana: Prešernova družba (Sedmerica velikih).

Literatura

Norbert Golluch, 2010: *Jaz živim tako, kako pa ti?* Ilustriral Hans-Günther Döring. Radovljica: Didakta.

Jože Ramovš, b. d.: *Slovar Arhitektura*. Institut Antona Trstenjaka, dostopno na: <http://www.inst-antontrstenjaka.si/gerontologija/slovar/1454.html>.

Štěpánka Sekaninová, 2018: *Zanimive zgodbe zgradb*. Ilustriral Jakub Cenkl. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Andrej Šmid, 2010: *Arhitekturni pojmovnik za mlade*. Ilustriral Izar Lunaček. Maribor: Aristej (Zbirka Pojmovniki; knj. 6).

Anton Velušček, 2010: *Koliščarji: O koliščarjih in koliščarski kulturi Ljubljanskega barja*. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC.